

7. – 8. juni 2025

Colloque Lysimaque — Paris

Fascismes et totalitarismes, guerres, démocratie(s?) et positions subjectives

*[...] det kollektive er intet, andet end
subjektet for det individuelle.*

J. Lacan, *Écrits*, s. 213.

Krigen, igen

Midt i fortællingen om at vi befandt os i den bedste af alle verdener og at historien endda var nået frem til sin afslutning ved kapitalismens evige lykke, har en totalitær og kolonialistisk invasion bragt os ud af den ”dogmatiske søvn” som Europa i årevis er blevet lullet ind i under mottoet *Wandel durch Handel* og fået os på andre tanker. Vi må nu konstatere at historien simpelthen er kommet tilbage med fuld styrke og at den herskende administrative illusion om velsignelserne ved ’kommunikativ handlen’, i hvert fald har nået en grænse.

Da krigen startede —der er allerede gået halvandet år, og konflikten vil sandsynligvis vare endnu længere— bemærkede en ven, at det bedste var måske at Ukraine lod sig invadere, for, som han forklarede mig —ikke uden ironi vil jeg helst tro— ”på den måde ville man i det mindste formindske ødelæggelserne”.

Argumentet virkede umiddelbart ganske fornuftigt, men forekom mig allerede den gang uantageligt. Spørgsmålet har dog ikke desto mindre meldt sig: Hvorfor kan fornuften ikke slå til, i dette tilfælde? Hvorfor kan man ikke bare holde sig inden for ’rimelighedens grænser’ (dvs. ’forhandle’, ’blive enige’, ’tale om tingene’)?

Ønsket om tilintetgørelse

Svaret fremgår af kendsgerningerne.

Ikke kun i lyset af den ødelæggende rasen Ukraine udsættes for lige nu (bombningerne, uddrivelserne, deportationer og den ubeskrivelig vold som russerne lægger for dagen, tæller selvfølgelig også), men i lige så høj grad konstateringen af at angriberne siden krigens begyndelse —men sikkert allerede lang tid inden de gik i gang — har stræbt efter den mest gennemgribende tilintetgørelse der tænkes kan: nemlig den totale udslættelse, annihilationen af en *signifiant-forbindelse* slet og ret.

Ukraine blev invaderet for at landet Ukraine skulle forsvinde fra jordens overflade. Det ved vi nu. Landet skulle holde op med at eksistere som juridisk subjekt, fordi dets befolkning skulle holde op med at være til som folk. Tanken om at ukrainere findes har åbenbart været så uudholdelig —ja, ligefrem truende, viser det sig— at det ikke kunne være anderledes end at selve den ide, der giver dem liv, måtte tilintetgøres.

En løsning måtte altså findes. *Die Endlösung* blev (igen) svaret.

Men ud fra hvilket fantasme?

Ønskerne har som bekendt en fiktionel ramme, og spørgsmålet har i dette tilfælde mindst to sider. Angriberens og den angrebnes position. Kravet om tilintetgørelse understøttet af et fantasme (dvs. af en *signifiant-struktur*), på samme måde som ønsket om det modsatte gør det.

Det er sikkert og vist at for Kremls hersker og hans håndlangere har der været tale om en politisk beregning (som i øvrigt er aldeles mislykket), hvor den begrænsede russiske økonomi —baseret på først og fremmest omfattende ekstraktivisme og vanvittig spekulation— skulle indfri kravet om stigende vækst ved hjælp af en ren kolonialistisk løsning på problemet: bemægtigelse af et andet lands ressourcer (minerale, hav, landbrug, etc., samt tilmed også befolkning som sådan). En løsning som kendes fra tidligere og som endda har et ganske bestemt navn, nemlig *Der Lebensraum*. Det ideologiske alibi herfor bygger på et revanchistisk standpunkt, som mærkeligt nok minder meget om det, der blev fremført som ”den konservative revolution” i 1920’ernes Tyskland, en art hævnerrighed der i vores dage understøttes af en diffus idé om Eurasien, hvis formål er at genoprette en storhed der aldrig har eksisteret. I psykoanalytisk henseende står vi her over for et problem, som måske kan tematiseres som *forbindelsen mellem fantasmet og magt* — dvs. måden hvorpå magthaverne forvalter deres magtposition¹.

Fra den angrebnes side præsenteres vi for et andet aspekt af problemet. Her må vi starte med at bemærke, at ukrainerne selv blev overrasket over deres egen reaktion på begivenhederne. For det er ikke usandsynligt, at hvis Volodymyr Zelensky ikke havde holdt sin funktion i hævd, var Putins ”særlige militæroperation” nok lykkedes. Det interessante er, at operationen netop slår fejl som følge af at en signifiant-relation viste sig at holde stand. En relation som på den ene side vedholdende stillede skuespilleren over for hans forpligtelsers sandhed (og dermed gjorde disse virkelige), og samtidig satte despotens miserable eufemisme i skak, så at ’operationen’ blev reduceret til hvad den er: et simpelt udslag af *Novlangue* (Ukraines befrielse fra nazismen, osv.). Det er bemærkelsesværdigt at se, hvordan Zelenskys gestus formåede at bringe en ny signifiant frem. En signifiant som ganske vist allerede lå i luften på det tidspunkt (begivenhederne omkring den såkaldte ”Maidan-revolution” havde helt sikkert noget med det at gøre), men hvis prægning blev bindende for ham selv og dem, der i det følgende også mente at kunne genkende sig i den, og derfor ikke sige andet end: ”Nej”. Noget i retning af hvad historikeren Sophie Wahnich fortæller om, det man under den franske revolution kaldte « *l’émotion du peuple* » nemlig et både flygtigt og overordentligt frugtbart konstituerende øjeblik, hvis subjektiverende effekter ikke må overses². Vi har alle mulige grunde til at forsøge at forstå dette øjeblik, fordi det vil hjælpe os til at begribe den vanskelige *sammenhæng mellem fantasmet og historien* (dvs. strengt taget *die Geschichte*, eftersom sidstnævnte er et driftsmæssigt anliggende).

Driften igen, altså

Driften interesserer os, også i denne sammenhæng, fordi det er dens *Entwicklungsgeschichte* (jeg vover bare ikke sige ’udviklingshistorie’ for det er punkt for punkt misvisende), der producerer mulighedsbetingelserne for objekternes eksistens og dermed subjektets væren. For til forskel fra fantasmet der unægteligt og uvægerligt kan føre til vold (jo mere rigtigt det er, jo større grusomhed), sker det modsatte med driften (også når den anskues i dens ’dødsdriftsmodus’, altså som rekursivitet), der denne gang ikke har noget med destruktion at gøre³.

Dette er egentlig ganske godt formuleret i den righoldige, men delvist ufærdige tekst Freud fik produceret under titlen *Manden Moses og den monoteistiske religion* (udgivet i sin helhed posthumt i

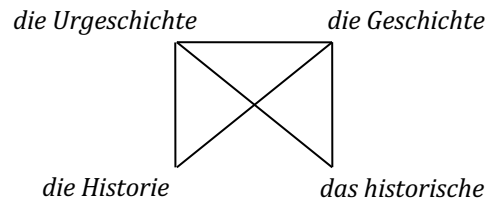
¹ En problematik der rækker selvfølgelig lang udover Putins figur, men som de gældende begivenheder understreger på dramatisk vis. Læsning af Ian Kershaws *Personality and power* (2022), anskueliggør det på sin måde ganske udmærket.

² Se f.eks. hendes *La Révolution française, un événement de la raison sensible*, Paris 2012.

³ *Thanatos* er snarere udtryk for at *Todestriebsarbejdet* forhindres. Freud er ganske tydeligt hvad det angår. Se hans brevveksling med Albert Einstein udgivet under titlen *Warum krieg?* i 1933 (findes på dansk).

1940), en tekst vi uden tvivl må vende tilbage til, også med hensyn til for alvor at forstå hvad Freud siger til os i sin *Warum Krieg?* fra 1933.

I *Manden Moses* skelner han nemlig ganske tydeligt *die Geschichte*, fra både historiseringen (*das historische*) og historien (*die Historie*, der altid er klar til at blive omskrevet — sådan som Putin gør det, f.eks., aldeles overlagt). For *die Geschichte* er snarere afhængig af *die Urgeschichte*, som henviser mindre til en oprindelse (eller til det oprindelige) end til den skabende tomhed Freud gav navnet « dødsdrift ». Hvad der dermed er på spil, kan man (som orientering) fremstille på følgende måde:

Den « emotion », jeg omtalte tidligere, svarer efter min mening til den subjektivering, som den såkaldte *Urgeschichte* foranstalter i og med indførelsen af den logiske tid. Den danner simpelthen bund (og grund) for det vordende subjekt, der søger efter sin position. Det betyder bl.a. at den nævnte « emotion » ikke er at forveksle med den morbiditet der karakteriserer den psykologiserende sentimentalismes (Eva Illouz' arbejde er afgørende i denne henseende⁴). Den er derimod en af de få muligheder vi har til at studere signifiant-funktionens indvirkning 'som sådan', om jeg så må sige, en indvirkning der ellers risikerer at forpasses.

At vi har en interesse i ikke at lade denne passere, skyldes ganske enkelt det forhold, at spørgsmålet om hvad der egentlig er på spil i den aktuelle kamp mellem demokrati og totalitarisme vi lige nu overværer, befinder sig netop her på dette punkt. Noget jeg da vil formulere —som et bidrag til diskussionen af spørgsmålet— på følgende måde: imellem det ukrainske folks « emotion » (over den krænkelse og uretfærdighed det udsættes for, f.eks.) og den identifikatoriske patos den russiske propaganda leverer som retfærdiggørelse af overgrebet, er der en skillelinje som ikke må overses. Dels fordi den jo udgør grænselinjen mellem liv og død, men også fordi den producerer og tilbyder subjektet forskellige typer positioner.

Signifiant-funktionen

Thi at ville ødelægge en idé (i vores tilfælde her, idéen om at Ukraine og ukrainerne findes), forudsætter uafværgeligt at man angriber den signifiant-funktion, der understøtter den. Det drejer sig således ikke blot om at forkaste (*verwerfen*) en signifiant, som man siger, men om at *ausradieren* en subjektiv position (slette den bort, umuliggøre den —hvilket kræver, ikke bare at man fjerner de involverede signifianter, men udsletter selve den funktion der understøtter den signifiant-relation der promoverer dem), slette, med andre ord, selv dens fortrængte spor.

På nuværende tidspunkt er det krigens rationalitet der dominerer og udfolder sin egen dynamik. De mere eller mindre praktiske og / eller ideologiske grunde der førte til invasionen, er nu underordnede. På slagmarken handler det "blot" om at "vinde" eller "tabe". Længere er det ikke. Men hvad der står på spil,

⁴ *Les Emotions contre la démocratie*, Premier Parallèle, 2022 (se i øvrigt også hendes udmærkede *Happycracy: How the Industry of Happiness controls our lives*. Polity Press, 2018).

er dog ikke desto mindre fortsat et signifiant-anliggende, som inddrager nogle afgørende spørgsmål der vedrører subjektivering. Derfor rumsterer min vens bemærkning fortsat, en bemærkning som i bund og grund lyder: ”Hvorfor i alverden forsvare sig?”

Ja – hvorfor egentlig? Hvad kan retfærdiggøre, at man vælger at udsættes for konsekvenserne af at sige « nej »? Og yderligere: Kan vi reducere ”det” til blot at være et spørgsmål om identifikation (om den er ”imaginær” eller ”symbolsk” kommer for så vidt ud på ét)?

Dér ligger det afgørende spørgsmål: for at kunne komme ud af identifikationsfælden må vi beskæftige os med *forholdet mellem drift og diskursivitet*, hvilket forlanger at man producerer en anden opfattelse af sproget end lingvistikkens — og, for psykoanalysens vedkommende, at man formår at løsrive signifiant-begrebet fra *the linguistic turn*, hvor det stadig indlejres.

Totalitarismen og det « nye menneske »

Det problem, vi her står over for, er ikke så meget: ”Subjektiv position: *mellem* totalitarisme og demokrati”, men om at forstå, at totalitarisme også er baseret på en subjektiv position. Og når jeg taler om ”totalitarisme” (og ikke om ”fascisme” osv.), er det, fordi jeg er optaget af at anskue problemet som en helhed (men måske skal man bare tale om ”totalitarismer”, i flertal). Det er under alle omstændigheder afgørende, at man lader være med at undvige spørgsmålet under henvisning til ”galskab” og lignende. For bag de forskellige former for pompøsitæt og andre tricks, der anvendes i retorikken, de kryptiske og forvirrende argumenter, der fremføres, og de nidkære påstande som konklusionerne fremlægger som bydende nødvendige, er det altid idealet om et ”nyt menneske” vi finder i horisonten for enhver totalitarisme. Og uanset om dette ”nye menneske” er et der skal findes, genopdages eller produceres (varianterne afhænger af konteksten), vil totalitarismen altid blive opretholdt som projekt ved hjælp af håndfast pædagogik, hygiejniske idealer og offerdød som målestok.

I det konkrete tilfælde vi nu forholder os til, må vi også regne med den helt særlige stank af kachot, der breder sig: den, som kommer fra de almindelige forbrydere, dissidenter samt virkelige eller formodede modstanderes frygt, som tillige blandes op med den lugt, som det tilknyttede fængselspersonale føjer til ved deres miserable tilstand. Det stinker af den frygt som historisk set har kendetegnet Gulag-regimet og som fortsat, den dag i dag, opretholder den styreform (med dens sindrige system af nepotisme, overvågning og plutokrati) som Putin står for⁵.

Tilbage er der for så vidt kun —for at sige det med Peter Reichels ord om nazisterne— æstetik og underholdning. Dvs. afledningsmanøvrer. En tilstand der er tættere på os, end vi vil kendes ved.

Er vi alle demokrater?

For denne æstetik —som i sin tid fascinerede Georges Bataille i dens fascistiske udgave og fik ham til at undersøge den nærmere, før han indså, at den hellighed, der kendetegner den, er lutter pastiche— denne æstetik udgiver sig for at være selve demokratiet, og totalitarismen da en beskyttelseshandling, der griber ind til fordel for en højere interesse: Despoten tilbyder sig selv, i folkets navn, som frelser af det ”sande” demokrati (hvad enten dette hævdes at foreligge eller som ’det rige som skal komme’), han er den udvalgte til at løse den opgave som ”folket” ikke formår. Despoten ofrer sig, med andre ord, idet han må gribe ind imod sin egen vilje.

⁵ Litteraturen er mangfoldig, men omkring lige netop dette spørgsmål kan jeg kun anbefale *Comprendre le poutinisme*, Paris, 2018. Galia Ackerman og Stéphane Courtois, *Le livre noir de Vladimir Poutine*, Paris 2022, giver masser af referencer og litteratur.

Dette tvinger os faktisk til at præcisere vores ærinde. Jeg mener: har alt dette noget med psykoanalysen at gøre? Og hvis ja, hvordan indgår demokratiproblematikken i psykoanalysens virke, og endda ligefrem eksistens?

Ud fra et praktisk standpunkt forekommer det mig, at sagen er rimelig klar: Det er en kendsgerning, at psykoanalytikere og diktaturer ikke går godt sammen. Men dette er nu ikke det centrale, for det drejer sig snarere om at vide, om der er noget i selve psykoanalysen, der berører det, som demokratiet forudsætter, dvs. formoder. Jeg siger med vilje ”formoder”, for enhver antagelse indebærer *ipso facto* en anerkendelse af signifiant-relationens forrang, tager højde for den ’signifians’ der nødvendigvis er på spil deri.

Dette er vigtigt, fordi det er akkurat *la fonction signifiante* eller *signifiance* (hvordan oversatte dette ord til dansk: signifiant-funktionen, med en neologisme: signifiansen, den betydningsbærende funktion?), der forbinder psykoanalysen og demokratiet, for så vidt som deres udøvere forudsætter anerkendelse af signifiansens dimension som mulighedsbetingelse. I begge tilfælde er det under alle omstændigheder ud fra en bestemt talepraksis (som, vil jeg mene, karakteriseres ved en anerkendelse af den sandhed som talen bærer i sig), at tingene udspiller sig.

Man vil da sige til mig (jeg har allerede hørt det flere gange): men demokratiet har jo aldrig eksisteret, ”det athenske demokrati” var ikke et demokrati, ”det liberale demokrati” er heller ikke et demokrati, osv. Ja, det er sikkert rigtigt, det ved jeg godt. Og alligevel ...

Alligevel er vi nødt til at holde fast i det. For det punkt, vi er nået til, i det, man i mangel af bedre må kalde ”verdens gang”, frygter jeg, at situationen ville blive endnu mere desperat, hvis selve ideen om demokrati (inklusive ideens tvetydigheder) skulle forsvinde helt og holdent. Ikke mindst fordi psykoanalysen selv sandsynligvis dermed ville dø. Og omvendt, bør vi straks tilføje: for hvis psykoanalysen forsvinder, ville ethvert håb om demokrati også forsvinde. For faktum er, at psykoanalysen deltager i den lange historie der ligger til grund for definitionen af ordet ”demokrati”, den bidrager til understøttelse af dens værdi som signifiant og kampen for dens realisering. I dag indgår psykoanalysen om ikke andet *de facto* (via ideen om *die freie Einfälle*, f.eks.) som en del af demokratiets signifiant-mæssige netværk.

Men vi må gå endnu længere. Vi må også gå ud fra, at den moderne subjektivitet —dvs. den subjektive position, der opstår efter Guds død, som Nietzsche udtrykte det— for altid afhænger af forholdet mellem hypotesen om det ubevidste og antagelsen om en mulig demokratisk udveksling. Med andre ord: at psykoanalytikeren, ved at have påpeget ønskets plads i verden, er ansvarlig for en del af tingenes tilstand (for halvdelen af symptomet, som Lacan udtrykte det).

Spørgsmålet om kapitalismen

Og så er der kapitalismen. Freud mente, at kulturens ubehag skyldes, at kapitalismen fratager proletaren hendes del af nydelsen. Dertil må vi tilføje, at dette ubehag skyldes lige så vel byrden ved den nydelse, som kapitalismen selv pålægger proletaren. En nydelse som er mangedoblet i kraft af kapitaliseringen, men som forbliver uden for rækkevidde for det enkelte subjekt.

Denne mangfoldiggørelse skyldes ikke kun proletariseringen af stadig større dele af samfundet. Den går hånd i hånd med den absolutte ekspansion af det kapitalistiske regime i hele verden. Ud fra dette synspunkt må man sige, at det kapitalistiske system har vundet (hvis ”at vinde” betyder at gennemtvinge sine produktionskriterier og sin samfundstype *urbi et orbi*). Under alle omstændigheder er det i øjeblikket svært at se, hvad der skulle kunne erstatte det — de nuværende geopolitiske konflikter er blot omplaceringer inden for de samme produktionsforhold, med globalisering og prækaritet som rammen for subjektivering for de fleste borgere.

I den situation kan psykoanalytikerne påtage sig sin opgave på to måder: enten som foranstaltning til genoprettelse af arbejdskraften (eller snarere, for vores del af verden, forbrugskæden) eller som del af en antikapitalistisk praksis, for så vidt den netop ikke sigter på nogen form for kapitalisering. Det første standpunkt knytter psykoanalysen alene til den lægelige diskurs (ved at insistere på behandling og genoprettelse), den anden sørger for at understøtte det ubevidstes poetiske (nærmere bestemt, kreationistiske) praksis der ligger i at forholde sig til hvad man ren faktisk siger. Dette er bestemt et politisk valg. Et valg som enhver psykoanalytiker står overfor og må gøre op med sig selv.

Men hvis man vælger at opretholde den antikapitalistisk praksis som altså er iboende for psykoanalysen, hvordan gøre det med de ganske få midler som denne erfaring vitterligt har og i en verden, der ikke ønsker at vide noget om den?

Om frihed i psykoanalysen

For det første ved at huske på, at psykoanalysens grundregel organiseres med udgangspunkt i håndteringen af to frihedspraksisser: den frie, svævende opmærksomhed, som analytikerne er ansvarlig for, og de frie indfald, som definerer analysandens opgave. Jeg tror ikke, det er uvæsentligt fra tid til anden at minde os herom. Psykoanalysens praksis er antikapitalistisk, alene af den grund at den ikke indebærer nogen kapitalisering — simpelthen fordi den som sådan ikke har brug for gruppen og dens effekter.

Og så er der et andet aspekt, som jeg finder lige så vigtigt: for psykoanalysen viser nemlig, at hverken frihed, demokrati eller fornuft er kategorier der er kapitalismens særeje (sådan som dens talsmænd ellers hævder). Tværtimod. Kapitalismen har det meget godt med diktatoriske regimer (von Hayek var ikke forlegen heroverfor), og den politiske frihed moduleres efter behov. Hvad angår fornuften, går den i denne sammenhæng ikke længere end til *the rational choice-theory*.

Gennem sin håndtering af signifianten og den teori, der følger heraf, kan psykoanalysen bidrage til fornyelse af disse spørgsmål og måske — ja, måske — være med til at imødegå fænomener som populisme, fundamentalisme, evangelisme og andre sociale symptomer der vidner om vildfarelser i ønskets dialektik.

Når ønsket afstumpes

Situationen i Ukraine er naturligvis kontingent lige som så mange andre (f.eks. det frygtelige drama, som kvinderne i Afghanistan, Iran og andre steder, er udsat for lige nu). Men den sætter fokus på en række afgørende problemer, som psykoanalysen alt for let har set bort fra ved at opfordre til en klinisk begrundet eksterritorialitet.

De spørgsmål, jeg tager op her — demokrati, frihed, rationalitet, mening — og alle de andre, der relateres til dem — spørgsmål om lov, stat, oligarki (som langt fra kun er et problem i Rusland), mafia-sammenslutninger osv. — vil kunne drøftes i deres forskellige aspekter i det kommende arbejdsår.

Formlen om *le désir abruti* (det afstumpede ønske), som Lacan bruger på side 639 i *Écrits*, har altid talt til mig uden at jeg helt har forstået den. Det kan godt være at vi nu har en mulighed for at begynde at ane dens betydning. Den kan måske bruges i den nuværende situation til at kalibrere hvad der er på spil uden at ty til patologiseringer.

Mon vi dermed vil formå at *rejoindre l'horizon de la subjectivité de notre époque* (knytte an til horisonten for vores epokes subjektivitet) (*Écrits*, p. 321)?

Oswaldo Cariola,
20. februar 2023